

The Origin and Development of Direct Democracy With Reference to the Media as One of the Deciding Factors in Direct Decision Making

Aida Čizmić, MA
Mirsad Čizmić, PhD*
University in Tuzla

Article history

Submitted: 29.01.2021

Accepted: 27.03.2021

Abstract: The authors discuss the first emerging forms of direct democracy, which have become a delicacy in the further development of direct citizen participation in public administration. Modern democracy is a combination of direct and representative democracy, where the referendum is the most present instrument of direct democracy, while representative democracy is realized through the existence of a parliament or other political body, as the highest legislative body in a country. The authors will try, in a systematic way, to point out the importance and significance of the existence of the right to direct decision-making, as one of the best mechanisms of government control in the modern concept of the state.

Keywords: direct democracy, right of petition, ppeople'sveto, plebiscite, referendum, media.

---

*Advisor to the Chairman of the Assembly of Zenica-Doboj Canton for social activities

Nastanak i razvoj neposredne demokratije sa osvrtom na medije kao jedan od odlučujućih faktora u neposrednom odlučivanju

Mr. Aida Čizmić
Dr. sci. Mirsad Čizmić
Univerzitet u Tuzli

Historija rada

Predan: 28.01.2021

Prihvaćen: 27.03.2021

Sažetak: Autori u radu razmatraju prve pojavne oblike neposredne demokratije, kojisu postali okusnica u daljem razvoju neposrednog učešća građana u javnom upravljanju. Demokratija modernog doba je kombinacija neposredne i predstavničke demokratije, gdje je referendum najprisutniji instrument direktne demokratije, dok se predstavnička demokratija realizuje kroz postojanje parlamenta ili drugog političkog organa, kao najvišeg zakonodavnog tijela u jednoj državi. Autori će pokušati, da na jedan sistematičan način, ukažu na važnost i zanačaj postojanja prava na neposredno odlučivanja, kao jednog od naboljih mehanizama kontrole vlasti u modernom konceptu države.

Ključne riječi: neposrdna demokratija, pravo peticije, narodni veto, plebiscit, referendum, medij.

Uvod

Neposredno učešće građana u javnom upravljanju nije novi koncept. Još od vremena antičke Grčke primjetni su prvi oblici neposredne demokratije, gdje su građani kroz tadašnju gradsku skupštinu (*ecclesiu*) učestvovali u donošenju svih važnijih odluka. Stoga se često kaže da je Atinska demokratija temelj za direktnu demokratiju čija je osnovna karakteristika, direktno učešće građana, bez posrednika ili predstavnika. Međutim, demokratija kakva se prakticalovala u Atini, u uslovima današnjeg društveno političkog upravljanja, jedino je moguća i izvodiva u malim gradovima, odnosno na nivoima jedinica lokalne samouprave. Daljim razvojem društva i države kao društveno-političke zajednice i usloznavanjem društvenih, ali i drugih odnosa na kojima počiva, mijenjaju se i povećavaju potrebe i načini građanske participacije u donošenju važnih odluka. S tim u vezi, vrijeme velikih buržoaskih revolucija i previranja na društvenoj sceni, donosi ideju narodnog suvereniteta, kao nedjeljivog i neotuđivog, koji proizilazi iz naroda. Ovo veliko dostignuće, zapravo je ostvarenje ideala političkog naroda kojeg je u svom Društvenom ugovoru utemeljio Žan Žak Ruso, čime je ujedno i postavljen koncept direktne (neposredne) demokratije modernog doba. Neposredna demokratija je takav oblik demokratije gdje je izvor političke moći skoncentrisan u rukama građana i građanki sa legitimnim pravom glasa. Najpoznatiji oblik neposredne demokratije je referendum, koji zajedno sa ostalim oblicima neposrednog učešća građana (pravo na peticiju, inicijativu i dr.) omogućava da oni samostalno i nezavisno donose odluke o konkretnim pitanjima koja se tiču javnog i političkog života. Pored direktne demokratije razvila se predstavnička demokratija koja je danas prisutna u svim modernim državama, a u kojoj se narodna vlast putem demokratskih izbora prenosi na legalno i legitimno izabrane predstavnike, koji sada u ime naroda vrše vlast. S tim u vezi, važno je istaknuti, da se ne umanjuje narodni suverenitet, jer su izbori dokaz da politička moć i volja dolazi od naroda, koji istu povjerava izabranim predstavnicima. Demokratija modernog doba je kombinacija neposredne i predstavničke demokratije, gdje je referendum najprisutniji instrument direktne demokratije, dok se predstavnička demokratija realizuje kroz postojanje parlamenta ili drugog političkog organa, kao najvišeg zakonodavnog tijela u jednoj državi.

Nastanak i razvoj neposredne demokratije

Prvi pojavnii oblici neposredne demokratije

Neposredna demokratija, ikao nije dovoljno zastupljena na našim prostorima, ima dugu historiju razvoja. Jedan od najstarijih podataka koji ukazuju na razvoj ovog oblika demokratije, datira iz perioda Rimske republike. Sama riječ demokratija vuče korijene iz grčke riječi *demos* – narod, *kratein* – vladati.¹ Danas u svijetu postoji više definicija riječi demokratije, jer se tokom svog razvoja kroz različite vremenske etape mijejala i dopunjavala. „U najvećem broju poznatih definicija i određenja, demokratija se shvata najprije kao vladavina naroda, zatim kao sistem u kojem vlast ostvaruju svi građani preko svojih slobodno izabranih predstavnika, kao sistem u kojem vlada većina uz poštovanje individualnih prava i prava manjina, sistem u kojem je zaštita ljudskih sloboda institucionalizovana, u kojem se štite osnovna ljudska prava, provode redovni slobodni i fer izbori, postoji vladavina prava koja svim građanima pruža jednaku pravnu zaštitu, u kojem je vlast decentralizovana na regionalni i lokalni nivo,

¹ Više o samom pojmu demokratije pogledati u: Jovičić, D. (2017). *Demokratija i političke institucije*. Civitas, 7(1), str. 51 i dalje. Preuzeto sa: <https://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/2217-4958/2017/2217-49581701050J.pdf>

u kojem građani imaju odgovornost da učestvuju u političkom sistemu, koji je posvećen vrijednostima tolerancije, saradnje i kompromisa i tako dalje.² Ovako teoretski oblikovan pojam demokratije koji izgleda idealno, nažalost u praksi nije moguće ostvariti. Društvo koje je politički uređeno prema gore navedenim karakteristikama demokratije bi bilo savršeno, ali ono nažalost ne postoji. Politički sistemi ovakvo savršenstvo teško mogu ostvariti, jer sama demokratija nije još konačno dostigla svoju pravu formu, već je i dalje podložna društvenim promjenama i uticajima. Usavršava se, razvija i mijenja, tako da se i njene karakteristike realiziraju u različitom stepenu. Ideja demokratije (neposredne ili direktne) i slobode utemeljena je još u antičkoj Grčkoj u periodu od 500 do 330. g. prije nove ere. Tadašnji grčki polisi su predstavljali svojevremeno građanstvo, politički i ekonomski nezavisno. Sami građani su činili narodnu skupštinu (*ekklesia*) i učestvovali u vršenju javnih poslova. Riječ građanin vodi porijeklo iz starog doba, dok u srednjem vijeku potpuno iščezava, da bi se ponovo na društvenoj sceni pojavila u vrijeme velikih revolucija. Značenje riječi građanin u doba antike u mnogome se razlikuje od današnjeg pojma koje poznaju moderni demokratski sistemi. Građaninom su se prije svega smatrali samo slobodni muškraci koji su učestvovali u svim javnim raspravama i o istima mogli glasati.³

U ovom periodu politički život je bio na visokom stepenu razvoja. Još jedan termin se usko veže za demokratiju ovog doba, ali i kasnije, a to je *sloboda*. Etimološki riječ sloboda vodi porijeklo iz grčke riječi *eleutheria*. Sloboda danas ima potpuno drugačiju vrijednost i značenje nego što je to imala u antičko doba.⁴ Garantovana svim univerzalnim međunarodnim dokumentima zajedno sa ostalim ljudskim pravima, predstavlja temelj današnje demokratije. Sloboda danas, znači mogućnost izražavanja svog mišljenja, stava i govora u skoro svakoj prilici, slobodno ostvarivanje svih prava pod punom međunarodnom zaštitom.⁵ Antička sloboda je bila nešto sasvim drugo. Lične slobode za najveći broj stanovnika nisu ni postojale. Sloboda se vezivala za odluke o ratu i miru, udruživanje s drugim polisima, propisivanje kazni za prestupnike itd. U sadašnjim uvjetima u kojima demokratija postoji, jako teško je razumjeti činjenicu da je Atenski sistem istovremeno bio i robovlasnički i demokratski. Porobljavanje se danas smatra zločinom. Ovo se može objasniti činjenicom da je atinska privreda i ekonomija počivala na tom sistemu. Kako je i sam Aristotel govorio jedni su rođeni za ropstvo, a drugi za gospodarstvo. „Gospodar i rob jedno bez drugog ne mogu biti poradi opstanka. Jer ono biće koje je uzmožno umom predviđati, po naravi je vladajuće i po naravi je gospodareće; ono pak koje je uzmožno to predviđeno svojim tijelom izvršiti, vladano je i po naravi robujuće. Zbog toga gospodar i robu ista je korist“⁶

² Krivokapić, N. (2016). *Demokratija – definisanje i karakteristike*. Nikšić: Sociološka luča X/2, str. 34. Preuzeto sa: <http://www.socioloskaluca.ac.me/PDF26/Krivokapic.%20N.,%20Demokratija%20....pdf>

³ Detaljnije o statusu građanina u Rimskoj republici vidjeti u: Lučić, Z. & Šarac, M. (2011). *Rimsko privatno pravo*. Split: Naklada Bočković, str. 61-62.

⁴ U antičko doba riječ *eleutheria* je označavala samo pravno-političku slobodu, i to za grčke građane, ali ne i robove, u kojem obliku je i Aristotel koristi. Opširnije o pojmu slobode pogledati u: Coreth, E. (1998). *Smisao čovjekove slobode*. Innsbruck: Obnovljeni život, časopis za filozofiju i religijske znanosti, str. 392 i dalje. Preuzeto sa: https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id=clanak_jezik=2537

⁵ Opširnije vidjeti u: Arlović, M. (2016). *Pravo na slobodu izražavanja misli*. Split: Zbornik radova pravnog fakulteta Vol.53, No.3, str. 377 i dalje. Preuzeto sa: <https://hrcak.srce.hr/157687>

⁶ Analizirajući ropstvo u svojoj Politici, Aristotel ga zapravo opravdava. Prirodna nejednakost ljudi dovela je do toga da postoje oni koji vladaju i koji su slobodni i oni nad kojima se vlada odnosno robovi. Rob je živa imovina, oruđe...a od oruđa jedna su neživa dok su druga živa. Politika, (1253b 23-30)... detaljnije u: (Politika, 1252a 28-36, 2.), navedeno u: Benić, Đ. (2016). *Ekonomska misao u Antičkoj Grčkoj: Aristotel*. Dubrovnik: Ekonomska misao i praksa, No.2, str. 345. Preuzeto sa: https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id=clanak_jezik=252976

„Po svojim političkim idejama tada su posebno bili istaknuti filozofi Platon i Aristotel, koji su ostali aktuelni i do današnjih dana. Platon je zamjerio demokratiji što je oduzela vlast umnim ljudima („ekspertima“) i predala je demagozima, a Aristotel je kritički primjetio da je vladavina naroda u osnovi vladavina siromašnih koji mogu podleći iskušenju i lišiti imovine bogatije od sebe.“⁷ Grčka demokratija je takav oblik direktne demokratije čija je osnovna karakteristika neposredno učešće slobodnih građana (Atinjana) u odlučivanju, bez bilo kakvog predstavnika ili posrednika. Odluke koje se usvajaju na atinskoj skupštini odraz su pune saglasnosti svih koji učestvuju i odnose se na sve građane. Dakle, svi slobodni građani su zapravo bili država i nije bilo potrebno da se formira neko predstavničko tijelo. „Atenjanin može u narodnoj skupštini ne samo glasati o predloženim zahtjevima, nego i sam može podnositi prijedloge, a time svi Atenjani imaju pravo na odlučivanje i na inicijative – drugačije nego u Rimu, gdje narod može samo prihvatati ili odbijati zahtjev magistrata (koji pripada aristokraciji), pa tako gornji sloj ili neki njegov pripadnik formulira ono šta narod hoće i šta je njegov interes.“⁸ Možemo zaključiti da je u Ateni odluka naroda bila isključivo volja samih Atenjana. Neposredna demokratija kakva se razvijala u Atini, bila je jako približena onima koji su je implementirali, ali je u današnjem vremenu dosta drugačije fragmentirana, i nije dovoljno naišča na pažnju u savremenom dobu demokratskih procesa. „No, iako u takvom obliku, danas skoro nemoguća, antička demokratija, kao neposredna demokratija, predstavljala je takav okvir za konstituisanje političke vlasti, koji je tu vlast učinio javnom, a osnovne društvene odnose učinio političkim odnosima.“⁹ Ovakva neposredna demokratija je njen najčistiji oblik u kom se pripadnici jedne društvene zajednice, što je u biti narod, okupe na određenom mjestu i donose odluke, u kojem slučaju je narod zapravo zakonodavna vlast. Ovakav način društvene organizacije u današnjim uslovima mogao bi odgovarati manjim gradovima, kakvi su bili grčki polisi, gdje bi se na trgu okupili svi slobodni građani donoseći odluke od javnog interesa. Glavna razlika između grčke i moderne današnje demokratije primjećuje se u „kakvoći odnosno kvaliteti narodne volje“¹⁰. U današnjim državnim organizacijama, nemoguće je okupiti sve građane koji mogu da obavljaju javne poslove na jednom mjestu. Takvo što bi bilo moguće jedino na nivou jedinica lokalne samouprave i to onih sa manjom populacijom. „Postoje primjeri kao što su skupovi građana u Sjedinjenim Američkim Državama. Ti skupovi se nazivaju *town-meeting* ili gradsko okupljanje u gradovima sa malom populacijom. Nešto slično postoji i u Engleskoj u najnižim jedinicama lokalne samouprave.“¹¹ Dok se pojam moderne demokratije vezuje za ravnopravno učešće svih građana i građanki u vlasti, u grčkim polisima kao što je već prethodno navedeno to se odnosilo samo na slobodne muškarce. Oni su imali građanski status i predstavljali demos. Robovi, žene, ljudi bez imovine, nepismeni koji su činili veliki dio grčke populacije, bili su potpuno isključeni iz svakog oblika vlasti i mogućnosti odlučivanja.¹² Današnjim savremenim pojmanjem demokratije to bi bila apsolutna diskriminacija i kršenje velikogbroja međunarodnih dokumenata kojima se garantuju i štite temeljna ljudska prava i slobode. U atinskoj demokratiji važio je princip: građani su jednaki, ali nisu svi građani. „Univerzalni zahtjevi za slobodom, jednakošću ili ljudskim pravima njima su bili nepoznati. Sve ove kategorije se nisu prostirale dalje od polisa, što je jedan od

---

⁷Jovičić, D. (2017)., str. 52.

⁸Pažanin, A. (1992). *Svjetskopovijesni misao demokratije i predstavnštvo naroda*. Zagreb: Politička misao - časopis za politologiju No.4., str.117. Preuzeto sa: <https://hrcak.srce.hr/112238>

⁹Pobrić, N. (2000). *Ustavno pravo*. BiH: Slovo, str. 172.

¹⁰Pažanin, A. (1992)., str. 117.

¹¹Hasanović, B. (2019). *Instituti neposredne demokratije*. *Legalist.ba- pravni internet magazin*. Preuzeto sa: <http://legalist.ba/2019/04/30/instituti-neposredne-demokratije/>

¹² Detaljnije vijdeti u: Krivokapić, N. (2016)., str. 32-33

razloga zbog kojeg nisu uspjevali da se čvršće udruže s drugim polisima.“¹³ Međutim i pored svega navedenog atinska demokratija sa svim svojim karakteristikama, od kojih su neki danas i neprihvatljivi kao demokratski je ipak kolijevka današnje moderne demokratije. Paralelno sa grčkom razvijala se i rimska demokratija čija su osnovna obilježja bila skoro identična atinskoj demokratiji. „Rimska demokratija je vremenom postala neodrživa zbog teritorijalnog širenja rimske republike i nemogućnosti da se ista primjenjuje na osvojenom prostoru, pa se tako i ugasila, usljed učestalih građanskih nemira, ratova i pojave korupcije.“¹⁴

Nastanak modernog oblika demokratije vezuje se za period 18. i 19. vijeka, period djelovanja prirodnog prava i evropskog prosvjetiteljstva, a njene temelje uspostavili su J. Lock i J.J. Ruso. „Zahvaljujući Locku koji je apsorbovao najbolje iz političkih shvatanja već pomenutog Aristotela, individualizam, konstitucionalizam, poštovanje slobode i prava pojedinca bivaju sve više isticane kao autentične demokratske vrijednosti.“¹⁵ Već ranije pomenuti Ruso je postavio i razvio koncepciju narodnog suvereniteta i udario temelje neposrednoj demokratiji pišući o tome u svom kapitalnom djelu *Društveni ugovor*. On je zastupao ideju potpune neposredne demokratije, što je u današnjim uvjetima političkog života nerealno očekivati. Neposredna demokratija je takav oblik demokratije gdje je politička moć skoncentrisana u rukama građana i građanki sa legitimnim pravom glasa. Putem referendumu ili nekog drugog oblika direktne demokratije (pravo na peticiju, inicijativu) oni samostalno i nezavisno donose odluke o konkretnim pitanjima koja se tiču javnog i političkog života. Ovim se nastoji uključiti što veći broj ljudi u kreiranje političkog ambijenta koji bi mogao u što većoj mjeri riješiti njihove potrebe i poboljšati društveni položaj. Uzimajući u obzir učešće u političkim procesima, procesima donošenja zakona, svakom građaninu se pruža mogućnost da javno iznese svoje mišljenje koje može bitno uticati na sadržaj određenog zakona ili nekog drugog pravnog akta kojim se uređuje i regulira način života i uspostavlja red u društvu. Na drugoj strani imamo predstavničku demokratiju, koja je danas prisutna u svim modernim državama, a u kojoj se narodna vlast putem demokratskih izbora prenosi na legalno i legitimno izabrane predstavnike, koji sada u ime naroda vrše vlast. Ovim sistemom se ne umanjuje narodni suverenitet, jer su izbori dokaz da politička moć i volja dolazi od naroda, koji istu povjerava izabranim predstavnicima. Iz ovog proizilazi da su izabrani vršioци državne vlasti neposredno odgovorni narodu koji ih je i birao. „Neposredna demokratija, međutim prevazilazi okvire izbora, jer izbori predstavljaju temelj reprezentativnih sistema, što znači da građanke i građani biraju parlamentarce, šefove država i vlada, gradonačelnike i tako dalje, koji onda, opet, sa svoje strane donose političke odluke kao predstavnici građana i građanki. Za razliku od toga, neposredna demokratija podrazumjeva direktne odluke građana i građanki o konkretnim pitanjima.“¹⁶

Odnos posredne i neposredne demokratije

Predstavnička demokratija biva realizovana kroz postojanje parlamenta ili drugog političkog organa, kao najvišeg zakonodavnog tijela u jednoj zemlji. U

---

¹³Ibidem, str. 33.

¹⁴Vidjeti detaljnije u: *Ibidem*

¹⁵Miljević, M. & Džamić, V. (2011). *Evropske integracije i državni suverenitet: Ideja, teorija i savremena praksa*. Bijeljina: Univerzitet Sinergija, 8 (osmi) Naučni skup sa međunarodnim učešćem Sinergija 2011., str. 148. Preuzeto sa: <https://singipedia.singidunum.ac.rs/izdanje/40598-evropske-integracije-i-drzavni-suverenitet-ideja-teorija-i-savremena-praksa>

¹⁶Batt, H. (2006). *Neposredna demokratija –komparativna studija*. APuZ – aus Politik und Zeitgeschichte 10/2006, Preuzeto sa: https://www.uticaj.rs/neposredna_demokratija

savremenim ustavnopravnim i demokratski uređenim državama vršenje narodnog suvereniteta realizuje se kombinacijom ova dva modela, pri čemu je model predstavničke demokratije daleko zastupljeniji.¹⁷ U skoro svakom modernom demokratskom ustavu postoji odredba čija bit je uvijek ista – da državna vlast dolazi od naroda i da je narod nosilac suvereniteta. Predstavnička demokratija kao politički sistem oblikovala se postepeno kroz jačanje parlamentarizma u Velikoj Britaniji u 17. i 18. stoljeću, te francuske i anglosaksonske doktrine, dok joj je konačnu teorijsku formu i temelje dao francuski pravni teoretičar i začetnik savremene politologije Montesquieu (1689. – 1755.) u svom kapitalnom djelu *O duhu zakona*. „Temelji predstavničke demokratije se nalaze u političkim slobodama, ograničavanju vlasti i sprječavanju njene zloupotrebe te u vladavini prava, odnosno pravnoj državi.“¹⁸ Osnovna karakteristika ove demokratije je predstavnički mandat prema kojem se uspostavlja odnos između građana (birača) s jedne strane, koji su nosioci narodnog suvereniteta i izabranog predstavnika s druge strane, koji izražava opću volju naroda, ali koji istovremeno nije neposredno odgovoran biračima koji su ga izabrali, pa ih se zato ne može ni opozvati.¹⁹ „On u predstavničkom tijelu ne zastupa ni birače koji su ga izabrali, ni izbornu jedinicu u kojoj je izabran, nego cijeli narod.“²⁰ Montesquieu je u svojoj teoriji zapravo razvio sistem tripartitne podjele vlasti na zakonodavnu, izvršnu i sudsku vlast. Predstavnička demokratija bi značila da odluke koje se tiču cijelog kolektiva, ne donose direktno oni koji taj kolektiv čine, nego osobe koje su oni izabrali za tu svrhu.²¹ Ovo bi bio jedan od razloga zbog kojeg je „predstavnička demokratija osporavana sa pozicije doktrine društvenog ugovora i narodnog suvereniteta, jer ovakav oblik demokratije je prema pomenutim doktrinama, oblik otuđivanja suvereniteta od njegovog autentičnog nosioca.“²² S druge strane, Montesquieu navodi dva bitna nedostatka direktne demokratije koji bi onemogućili njenu potpunu primjenu, a oni se ogledaju u tome da u višebrojnim državama nije moguće efikasno primjeniti instrumente neposredne demokratije, te da narod kao kolektiv nije sposoban direktno da donosi zakone ili da se bavi tako složenim pitanjima kao što je upravljanje javnim poslovima, ali može da u te svrhe izabere legalne i legitimne predstavnike koji će to u njihovo ime raditi. „Budući da zazire od neposrednog djelovanja naroda, Montesquieu smatra da glasovanje treba biti javno kako bi se omogućilo prosvjećivanje naroda od strane njegovih prvaka. Narod treba činiti samo ono u čemu je dobar, a to je birati. Sve drugo, osobito upravljanje, treba prepustiti magistratima koje sam izabire.“²³ U svojoj knjizi *Država, ustav, demokratija* Ernest-Wolfgang Bockenforde postavlja pitanje:

¹⁷ Detaljnije u: Smerdel, B. & Sokol, S. (2006). *Ustavno pravo*. Zagreb: Pravni fakultet, str. 213-214.

¹⁸ Trnka, K. (2006). *Ustavno pravo*. Sarajevo: Fakultet za javnu upravu, str. 181.

¹⁹ Montesquieu u svojoj knjizi razlikuje tri oblika vladavine: republika (koja može da bude demokratska-vlast ima čitav narod, ili jedan njegov dio odnosno aristokracija), monarhija, jedan vladar koji vlada po utvrđenim zakonima i despotizam gdje onaj koji vlada nije vezan zakonom. U demokratiji narod je i monarh i podanik. Monarh je samo s pomoću svojih glasova kojima izražava svoju volju, a „volja suverena jest sam suveren. Ovdje su osnovni zakoni koji uređuju pravo glasa. Upravljanje se treba prepustiti nekolicini koju je narod izabrao, zakone koje Senat donosi, narodi moraju potvrditi. Montesquieu demokratiju smatra historijski prevaziđenom vladavinom, te aristokraciju vidi kao formu republike koja je moguća u modernom vremenu. Detaljnije vidjeti u: Ribarević, L.(2004). *Montesquieu: O duhu zakona*. U: Politička misao: časopis za politologiju, Vol. 41 No. 4. Zagreb: Fakultet političkih nauka, str. 174 i dalje. Preuzeto sa: <https://hrcak.srce.hr/21835>

²⁰ Smerdel, B. & Sokol, S. (2006)., str. 215.

²¹ Sudska vlast je jasno odvojena od zakonodavne i izvršne. Sudsku vlast vrše ljudi koji se biraju iz naroda. Montesquieu sudsku vlast izuzima od druge dvije, zbog mogućnosti zloupotrebe vlasti, ali i da bi se sudstvu oduzela moć aktivnog djelovanja u stvaranju prava, što bi značilo da sudovi samo primjenjuju zakone koje donese zakonodavna vlast, kao vrhovna. Glavna podjela je ona na osnovu zakonodavne, gdje postoji dvodomni parlament i monarh. Da bi opća volja bila pravilno formulisana potrebna je saglasnost sve tri strane. U donjem domu je predstavljen narod, u gornjem plemstvo, koji međusobno jedan drugog ograničavaju, a monarh svojim pravom veta u zakonodavnom postupku potvrđuje svoju autonomiju. Državu, Montesquieu, vidi kao hijerarhijsku strukturu u kojoj je zakonodavna vlast, određena kao općenita volja države, nadređena izvršnoj koja je „samo vršenje te opće volje.“ Detaljnije vidjeti u: Ribarević, L. (2004)., str. 176.

²² Pabrić, N. (2000)., str. 172.

²³ Ribarević, L. (2004)., str. 174.

„Znači li predstavništvo, kad ono nastupa kao nužnost u demokratiji, zapravo deficit demokratije ili je pak obrnuto, predstavništvo, odnosno demokratsko predstavništvo, neophodan i neotuđiv element zbiljske demokratije, te dobiva li demokratija kao državni oblik i oblik vladavine tek realiziranjem predstavništva svoju legitimnost.“²⁴ On, smatra da je direktna demokratija nerealna i u teorijskom i u praktičnom smislu, jer je volja naroda nedovoljno formirana. Prema njemu, najbolji pokazatelji za to su moderni referendumi, na koje narod u biti i nema nekog uticaja, obzirom da na već formirano pitanje odgovara sa da ili ne. Mogli bi kazati da se ta „moderna demokratija odvija više u smislu rimske političke tradicije, nego atenske demokratije“²⁵, kako je već ranije objašnjeno. Participacija ljudi u političkom životu je jedan od osnovnih temelja za uspostavljanje potpune demokratije i poboljšanja kvalitete života. Za demokratsku teoriju i praksu jako je važan princip građanstva čiji uspjeh se zaista može mjeriti nivoom učešća građana u kreiranju političkih odluka, kroz poštivanje građanskih prava i reakciju političkih predstavnika na zahtjeve onih koji su ih birali. U odnosu na reprezentativnu (predstavničku) demokratiju „direktnu demokratiju u savremenim društvima autori vide kao bajpas procesu reprezentativne demokratije sa inicijativama i referendumima koji dozvoljavaju građanima neposredno učešće u procesu donošenja odluka bez posrednog učešća i uticaja reprezentanata.“²⁶ Participacija građana u javnom i političkom životu pruža mogućnost stvaranja novih oblika društvenih odnosa i daje društvu bitno drugačije obrise. Zbog toga zastupnici neposredne demokratije ističu njene mnogobrojne prednosti. „Još od Aristotela, pa preko Rusoa i Mila, postoji uvjerenje da je građanska participacija intrinzično vrijedna jer razvija ljudske sposobnosti, odgovornost i ideju zajedništva.“²⁷ Građani bi zapravo svojim direktnim učešćem povećavali svoje potencijale, uticali i na druge pasivnije građane da se uključe u proces kreiranja javnog ambijenta, što u konačnici doprinosi razvoju i napretku same demokratske društva. Samo zajedničkim djelovanjem može se razmišljati o općem interesu, prihvatanju drugačijeg mišljenja i uvažavanju potreba drugih. Ovo bi dovelo do beskonfliktnog rješavanja problema i postizanja dogovora.

Zagovornici direktne demokratije nadalje tvrde da ona doprinosi bržoj integraciji društva, uz buđenje osjećaja pripadnosti određenoj zajednici. Direktnom participacijom u odlučivanju daje se legitimitet usvojenim odlukama i poretku koji ih donosi. „Direktna participacija onemogućava da se vlada bez pristanka onih nad kojima se vlada.“²⁸ To u konačnici dovodi do nastanka stabilnog političkog sistema i vlasti i sigurnog ambijenta za život. S druge strane, postoje teoretičari koji na direktnu demokratiju gledaju s dozom nepovjerenja. Nemali je broj argumenata kojima se oni rukovode, počevši od toga da jedan kolektiv nema dovoljno stručnosti i sposobnosti da učestvuje u vršenju javne vlasti, da donosi zakone, te da kontroliše rad administracije. Direktna participacija građana nije pogodna za složena društva modernog doba, obzirom na različitosti koja sa sobom nosi svaka društvena sredina. Takav projekat bi oduzeo dosta vremena i finansijskih sredstava. Po zastupnicima predstavničke demokratije prosječan građanin nema tu sposobnost da u potpunosti shvati složenost javnog upravljanja, te bi u tu svrhu trebao angažman stručnjaka. Za njih je direktna demokratija i nerealna, jer građani zaokupljeni vlastitim životom, ne

²⁴Pažanin, A. (1992), str. 120.

²⁵*Ibidem*, 121.

²⁶Dalton, R. J. & Scarrow, S. E. & Cain, B. E. (2004). *Advanced democracies and new politics*. Journal of democracy. Baltimore-SAD: Johns Hopkins University Press, str. 124- 128. Preuzeto sa: <https://muse.jhu.edu/article/51173/pdf>

²⁷ Vukelić, J. (2009). *Neposredno učešće građana u donošenju odluka na lokalnom nivou vlasti u Srbiji*. Beograd: Institut za sociološka istraživanja. Filozofski fakultet, str. 293.

Preuzeto sa: <http://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/0038-0318/2009/0038-03180903291V.pdf>

²⁸*Ibidem*.

bi imali dovoljno vremena, novca, a na kraju krajeva ni volje da se aktivno uključe na političku scenu.²⁹ Upravo pod uticajem kritika kako s jedne, tako i s druge strane, a s ciljem ublažavanja negativnih posljedica koje bi mogle nastati ovakvim krajnostima, u teoriji ali i u praksi traži se srednji put. Savremene demokratije se odlučuju najčešće za kombinaciju predstavničke i direktne demokratije. „Ono što je danas u modernoj državi ostvarivo, je postojanje izvjesnih institucija neposredne demokratije, odnosno izvjesnih oblika neposrednog učešća građana u vršenju političke vlasti.“³⁰ Današnje savremene demokratije sa stanovišta ostvarivanja narodnog suvereniteta možemo okarakterizirati kao mješovite sisteme predstavničke vlasti i određenih oblika neposrednog odlučivanja od strane njihovih građana. Slijedom tih dešavanja kao u ustavnopravnoj teoriji, ali i praksi možemo govoriti o novom obliku demokratije, poluneposrednoj demokratiji.³¹ Poluneposredna demokratija bi zapravo bila kombinacija neposredne i predstavničke demokratije. U takvim sistemima istovremeno egzistiraju predstavnički organi (parlamenti, vlade) koji donose odluke i upravljaju državom, ali o najvažnijim pitanjima građani su zadržali pravo direktnog učešća u donošenju takvih odluka, sa ili bez predstavnika naroda. Ovakav, mješoviti sistem ostvarivanja narodnog suvereniteta je danas sve češći u savremenim demokratskim državama, jer se time stvara ambijent za razvoj slobodnog i aktivnog građanskog društva, vladavine prava i poštivanja ljudskih sloboda, kroz istovremenu institucionalnu stabilnost i legitimitet onih kojima je vlast povjerena.

Uticaj predstavničke vlasti na primjenu direktne demokratije

Iako je direktna demokratija jedan od najvažnijih alata za građane kako bi mogli kontrolisati predstavničku vlast, istraživanja ukazuju na činjenicu da predstavničke vlasti, načešće koriste modele direktne demokratije kako bi građane iskoristili za promociju vlastitih interesa. Izučavanjem porijekla direktne demokratije, dolazi se do zaključka da direktna demokratija nalazi svoje početne korijene u političkim snagama koje su direktno uticale da dovedu direktnu demokratiju u život običnih građana. Iako građani mogu koristiti direktnu demokratiju - što se često poistovjećuje sa ulogom igrača veta u politici, izazivati predstavničke institucije je veoma ironično jer političku moć upravo imaju predstavničke institucije, koju koriste vrlo vješto u obračunu sa direktnom demokratijom.³²

Jedan od najčešće korištenih načina obmane građanu putem modela direktne demokratije jeste onaj kada se zahtjev za primjenom direktne demokratije spušta „odozgo prema dole“ odnosno od predstavničkih institucija prema građanima kada se traži eventaulno mišljenje ili stav građana o nekom zakonu. U tim situacijama, građane vješto iskoriste predstavničke vlasti, naročito pomoću javnog mijenja i svojih istomišljenika, kako bi dobili potvrđan odgovor kakav želi vladajuća elita. Jedini način gdje građani mogu da pokrenu direktni proces svoje volje, načešće iskorišten, jeste model narodne inicijative, odnosno „odozdo prema gore“. Međutim, sumiranjem i ovog procesa, nije teško zaključiti, da i u ovom dijelu predstavnička vlast ima snažan uticaj na inicijativu, s obzirom da građani inicijiraju predstavničkoj vlasti određene segmente za rješavanje društvenih problema, a predstavnička vlast je ta koja će staviti konačan

²⁹ Detaljnije o stavovima protivnika direktne demokratije između kojih su pored već pomenutog Ernsta-Wolganga Bockenfordea, još i Hermann Heller vidjeti u: Pažanin, A. (1992), str. 120 i dalje.

³⁰ Pobrić, N. (2000), str. 172.

³¹ Detaljnije vidjeti u: Jovičić, D. (2017), str. 59.

³² Vidjeti detaljnije u: Cortés, J. J. (2020). *Endogenous Direct Democracy: The Case of Mexico*. Journal of Politics in Latin America Vol. 12(2) 200–218, str.201 -207. Preuzeto sa: <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/1866802X20939233>

odgovor. Tako na primjer „između 1911. i 1920., perioda kada su mnoge države USA u početku usvojile mehanizme direktne demokratije, građani su na glasačkim listićima podnijeli 293 inicijative. Međutim, do 1960-ih, broj inicijativa koje se kvalificiraju za glasanje u cijeloj državi pao je ispod 100.“³³ Evidentno manji interes građana za učešće u direktnom odlučivanju kroz inicijative, rezultat je podređenosti konačnoj odluci predstavničkih vlasti. Iako je referendum najaktuelniji model neposredne demokratije, obično se koristi u modelima „odozgo prema dole“ – od predstavničkih vlasti prema građanima. Direktna volja građana može se najviše osjetiti kroz narodni veto ili narodnu inicijativu, jer je inicirana odozdo prema gore. Međutim, problem neizvjesnosti u ovom slučaju je evidentan. Građani iniciraju promjene od predstavničke vlasti, a ishod stvarnih promjena leži u volji predstavničke vlasti.³⁴ Međutim, „trenutne demokratije su nesumnjivo daleko od idealnog predstavnika demokratija koju nam teorija obećava. Moglo bi se tvrditi da demokratija danas više sličiti na oligarhiju s fasadom demokratije, a ne idealna, prototipična, predstavnička demokratija o kojoj se izučava.“³⁵ Međutim, treba istaknuti da nijedan model demokratije nije idealan, s jedne strane, ali sa druge strane važno je napomenuti da su koraci oko modela demokratije učinjeni kako bi se vrijednost glasa građanina podigla na veću stepenicu. Dakle, i neposredna demokratija ima svoju pozitivnu stranu koja se može sagledati kroz jednu vrstu pritiska na aktuelnu vlast. Jedno istraživanje koje je rađeno u Meksiku, ukazuje da građani iako svoj glas daju političkim predstavnicima, vrlo rado bi posegli za modelom direktne demokratije kako bi stvorili dodatni pritisak na predstavničke vlasti. „Ispitanici mogu pronaći sporazum između sebe i ideja političkih stranaka, ali ovo ne znači im da ih stranke mogu zastupati. Zastupljenost ima ograničen značaj za demokratiju jer ispitanici ne smatraju političare kao dosljedne predstavnike svojih ideja ili interesa. U isto vrijeme, ideal zastupanje, s političarima koji djeluju u ime građana, i dalje vlada. Ovo znači da ispitanicima ideale predstavljanja gaze političari, njihove akcije, dok su bili na funkciji. Političari, prema mišljenju ispitanika, djeluju na osnovu samo-volja, a ne mišljenje njihovih glasača. Oni odlučuju "sami", navode ispitanici prezirno - bez prethodnog usklađivanja s građanima.“³⁶

Oblici neposredne demokratije

Globalna društvena kretanja posmatrana s jedne strane iz perspektive politološke i sociološke nauke, a s druge strane iz ugla savremenog čovjeka, politički osviještenog i spremnog da se uključi u najvažnije društvene tokove, nedvojbeno ukazuju na dominaciju demokratije kao stabilnog društvenog sistema u većini savremenih država.³⁷ Nivo razvijenosti demokratije i poštivanja ljudskih prava ogleda se između ostalog i kroz činjenicu da li su i u kojoj mjeri građani uključeni u procese političkog i javnog upravljanja i planiranja u državi. Možemo zaključiti da neposredna demokratija, kao što je već ranije kazano predstavlja učešće najširih slojeva stanovništva u donošenju političkih, ali i drugih društveno bitnih odluka. U kojem

³³ Tolbert, C.J. (2006). *Representation and direct democracy in the United States*. Representation, Vol. 42, No. 1. London: McDougall Trust., str. 26. Preuzeto sa: <https://www.researchgate.net/publication/43438936>

³⁴ Vidjeti detaljnije u: Klessner, A.S. (2000). *Representative versus Direct Democracy: The Role of Informational Asymmetries*. Bonn Graduate School of Economics - University of Bonn, str. 3 i dalje. Preuzeto sa: https://www.econstor.eu/bitstream/10419/78396/1/bgse18_2000.pdf

³⁵ Altman, D. (2011). *Direct Democracy Worldwide*. Cambridge University Press, str. 6. Preuzeto sa: https://www.researchgate.net/publication/288427223_Direct_Democracy_Worldwide

³⁶ Margit van Wessel. (2009). *Citizens and problems of representative democracy: about knowing what democracy you want and not getting it*. Manchester: Paper for PSA Conference – Wageningen University, str. 7 i dalje. Preuzeto sa: <https://edepot.wur.nl/11680>

³⁷ Detaljnije vidjeti u: Krivokapić, N. (2017). *Oblici i koncepti demokratije*. Nikšić: Sociološka luča, XI/2, str. 90. Preuzeto sa: <https://scholar.google.com/citations?user=Y4AwG10AAA&hl=en>

obliku i stepenu će se neposredna demokratija realizovati zavisi od stepena institucionalne razvijenosti same zemlje, njenog političkog i pravnog sistema, strukture političkih institucija, te socioekonomskog dostignuća. U konačnici njena svrha jeste da se onemogući koncentrisanje moći u rukama pojedinca ili nekolicine njih, kroz političku participaciju svih građana prilikom donošenja najvažnijih odluka. Oblici u kojima se neposredna demokratija ispoljava, u kombinaciji sa predstavničkom i koji su kao takvi i u praksi primjenjivi su:

- Narodna inicijativa
- Pravo peticije
- Narodni veto
- Plebiscit i
- Referendum³⁸

Narodna inicijativa

U teorijskoj raspravi o narodnoj inicijativi kao obliku neposredne demokratije, često se postavlja pitanje šta je to zapravo narodna inicijativa.“ U članku napisanom za Enciklopediju javnog izbora, Univerzitet Southern, Kalifornijski profesor John Matsusaka opisao je inicijativu kao „proces koji omogućava običnim građanima da predlažu nove zakone peticijom, odnosno prikupljanjem unaprijed određenog broja potpisa njihovih sugrađana.“³⁹ Zanimljivo je istaknuti da je „sistemem inicijativa u Sjedinjenim Državama usvojen tek 1893. godine, a prvi put je predstavljen u okruzima Kalifornije“.⁴⁰

Narodna inicijativa bi se mogla definisati kao „oblik neposredne demokratije gdje određeni broj građana, birača ili određeni postotak biračkog tijela ima pravo predlagati nacrt zakona, drugih općih akata ili političkih odluka.“⁴¹ Ovo pravo ne pripada isključivo građanima, već isto mogu da ostvare i njihova udruženja odnosno određene političko – teritorijalne zajednice. Narodna inicijativa ima formu peticije, čiji sadržaj čine potpisi građana – birača. Da bi ista bila pravovaljana i proizvodila određene pravne učinke najčešće se zakonski odredi koji je to najmanji broj potpisa potreban da bi se narodna inicijativa mogla pokrenuti.⁴² „Narodna inicijativa je takvo sredstvo neposredne demokratije koje omogućuje građanima – biračima da izdejtstvuju zakon koji smatraju potrebnim, jer tim sredstvom oni prisiljavaju parlament da o zakonu koji se predlaže putem narodne inicijative mora voditi parlamentarni pretres i na kraju glasati o usvajanju takvog zakona.“⁴³ Narodna inicijativa se može javiti u dva oblika. Prosta ili neformalna inicijativa u kojoj je naznačen cilj i smisao željenog akta od strane njenih podnosioca, što predstavničkom tijelu stavlja u obavezu da istu mora uzeti u razmatranje i da na osnovu dobivenih smjernica iz inicijative sačini i nacrt određenog pravnog akta. Za razliku od ove formulirana inicijativa je ustvari već izrađen prijedlog zakona ili drugog pravnog akta o kojem se parlament u konačnici samo izjašnjava.⁴⁴ Ako na temelju narodne

³⁸Vidjeti u: Trnka, K. (2006)., str.179 i dalje.

³⁹ Acheron, J. & Isaac, F. (2008). *INITIATING CHANGE? People's Initiative as a Mode of Changing the 1987 Constitution.*, str. 1. Preuzeto sa: https://www.researchgate.net/publication/315738727_INITIATING_CHANG

⁴⁰Acheron, J. & Isaac, F. (2008)., str. 4.

⁴¹Smerdel, B. & Sokol, S. (2006)., str. 230.

⁴² Opširnije u: Pobrić, N. (2000)., str.173 i dalje.

⁴³*Ibidem.*

⁴⁴ Pored toga, inicijativa se može dalje klasificirati na:

- direktna inicijativa, pri čemu se mjera stavlja na izravno glasanje nakon što je bila podnesena peticijom, a da je Komisija nije ni pregledala ni pregledala vlada unaprijed; i
- indirektna inicijativa, koja se odvija kada se peticija prvi put podnosi vladi (ili u većini slučajeva zakonodavnom tijelu) prije nego što se stavi na glasanje. Navedeno u: Acheron, J. & Isaac, F. (2008)., str. 3.

inicijative, a uz to provodeći zakonodavni postupak, parlament izglasa zakon smatra se da je isti i usvojen. U suprotnom, ustavom se može predvidjeti, da u slučaju odbijanja narodne inicijative taj prijedlog ide na referendumsko odlučivanje. U ovakvom slučaju imali bi čisti oblik neposredne demokratije, gdje bi građani bili ti koji direktno usvajaju zakon, zaobilazeći na taj način i sam parlament. Narodna inicijativa se može javiti i u drugim oblicima. U malom broju zemalja postoji mogućnost provođenja narodne inicijative u pogledu ustavnih izmjena. „Kao primjer možemo navesti Švicarsku, koja je danas sinonim za neposrednu demokratiju, gdje zahtjev za potpunu ili djelimičnu promjenu ustava može podnijeti 100.000 građana – birača u jednom od dva oblika inicijative, također u određenom broju američkih saveznih država postoji mogućnost promjene ustava putem narodne inicijative.“⁴⁵Narodna inicijativa se u Švicarskoj može ostvariti na općinskom, kantonalnom i nivou savezne države i predstavlja način na osnovu kojeg građani mogu da predlažu određene odluke, dok se njihovo prihvatanje ili odbijanje realizira putem referenduma. Za razliku od referenduma koji nema nikakvih ograničenja narodnom inicijativom se mogu predlagati ustavne promjene, ali ne i promjene ili donošenje saveznih zakona.⁴⁶ Inicijativom se ne smije ugroziti načelo jedinstva forme i materije ustava, niti se njome smiju prekršiti norme međunarodnog prava. U suprotnom Savezna skupština istu može da proglasi nevažećom. Savezna skupština također može i da na građansku inicijativu da svoj alternativni prijedlog, u kom slučaju se oba iznose na glasanje građana i kantona.⁴⁷Iako SAD ne poznaju oblike neposredne demokratije na federalnom nivou, savezne države su u svoje ustave ugradile institut ustavne inicijative. Američka ustavna inicijativa „oblik je neposredne demokracije kad građani – autori prijedloga mogu, ako prikupe peticijom određen broj potpisa prema ustavno određenom postotku biračkog tijela (od 5 do 15 %), tražiti neposredno narodno odlučivanje o određenom pitanju ili donošenje zakona ili ustavnog amandmana.“⁴⁸ Šesnanaest saveznih država primjenjuje neposrednu ustavnu inicijativu (odlučivanje bez posredovanja legislative), dok dvije države primjenjuju posrednu ustavnu inicijativu (uz prethodno očitovanje legislative). Zakonodavnu inicijativu poznaju 24 savezne države.⁴⁹

Pravo na peticiju

Historijski posmatrano pravo na peticiju vodi korijene iz najstarijih dokumenata kojima se proklamuju osnovna ljudska prava i slobode kakvi su bili Velika Povelja Sloboda (Magna Carta Libertatum) iz 1215., Peticija prava (Petition of rights) 1628. i Zakon prava (Bill of rights) iz 1689.⁵⁰ „U ovim dokumentima načelo zakonitosti dobiva primat iznad vlasti i garantuje svakom građaninu određena prava. Ovo pravo se u 18. i 19. vijeku koristilo i u Ujedinjenom Kraljevstvu kao oblik izražavanja nezadovoljstva pred Parlamentom, pogotovo radničke klase. U SAD – ma pravo na peticiju je zagantovano Prvim amandmanom na Savezni ustav koji sadrži tzv.

---

⁴⁵Pobrić, N. (2000), str.174.

⁴⁶ Opširnije vidjeti u: Novčić, Ž. (2002). *Ustavno ustrojstvo Švajcarske iskustva i pouke*. Beograd:Međunarodni Problemi 54(3):307-330,Međunarodna politika časopis Instituta za međunarodnu politiku i privredu, str. 322.Preuzetosa:<https://www.researchgate.net/publication/315192920>

⁴⁷ Građani mogu da prihvate oba prijedloga, s tim da će jednom ipak dati prvenstvo. Međutim u situaciji da jedan prijedlog dobije više glasova građana, a drugi kantona, niti jedan neće stupiti na snagu. Vidjeti detaljnije u: *ibidem*.

⁴⁸Kostadinov, B., Barić, S. (2007). *Neposredna demokracija u SAD-u: ustavna inicijativa*. U: Hrvatska i komparativna javna uprava: časopis za teoriju i praksu javne uprave, Vol. 7 No. 3, Zagreb: Institut za javnu upravu, str. 662. Preuzeto sa: <https://hrcak.srce.hr/135364>

⁴⁹*Ibidem*.

⁵⁰ Opširnije u: Galović,R.(2014). *Predstavke i pritužbe kao sredstvo zaštite prava građana: kritički osvrt i ocjena učinkovitosti*. U: *Pravnik: časopis za pravna društvena pitanja*, Vol.47, No.19. Zagreb: Udruga pravnik, str. 33. Preuzeto sa: https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=199872

„klauzulu peticije“⁵¹ kojom se garantuje pravo na podnošenje pritužbi državnim vlastima zbog povreda određenih prava u cilju ostvarivanja obeštećenja po tom osnovu. Danas je pravo na peticiju jedno od temeljnih prava građana Evropske unije, koje je propisano u čl. 20. stav (2) Ugovora o funkcionisanju Evropske unije.⁵² „Peticija je oblik neposredne demokratije koji obilježava pravo građana kao pojedinca ili skupine građana da se žali ili da nešto predlaže predstavničkom odnosno zakonodavnom tijelu.“⁵³ Ustavnopravna teorija razlikuje peticiju u užem i širem smislu. Peticija u širem smislu je žalba, predstavka ili pritužba koju može da uputi svaki čovjek nezavisno o tome da li ima neka politička prava, dakle može je podnijeti i osoba koja nije državljanin date države. Peticija je u ovom slučaju isključivo lično pravo koje pripada svakom čovjeku, ako je ustavom date zemlje ono zagantovano.⁵⁴ Peticija u užem smislu je oblik direktne demokratije odnosno pravo koje pripada samo državljanima određene države, koji mogu da ostvaruju svoja politička prava. Ovim putem se mogu podnositi prijedlozi za rješavanje pitanja iz oblasti zakonodavne politike, mogu se predlagati sami zakoni, te davati mišljenja o istim.⁵⁵ Iako postoje dodirne tačke između narodne inicijative i prava na peticiju u smislu da se i jednim i drugim oblikom ulazi u zakonodavnu sferu, dvije su osnovne razlike. Kod prava na peticiju predstavničko tijelo nema obavezu provođenja zakonodavnog postupka, već istu može odmah odbaciti, dok to kod narodne inicijative nije slučaj. Pravo peticije u užem smislu pripada građaninu kao pojedincu, a narodnu inicijativu može da pokrene određeni broj građana – birača, kako je to već ustavom predviđeno.⁵⁶ Možemo zaključiti da je pravo na peticiju danas sastavni dio velikog broja ustavnopravnih poredaka demokratskih zemalja, obzirom da je garantovano najstarijim dokumentima o ljudskim pravima i da djeluje kao efikasno sredstvo osiguranja učešća građana u javnom upravljanju.

Narodni veto

Narodni veto je najblaži oblik participacije građana u zakonodavnom postupku. Smatra se da je to podvrsta zakonodavnog referenduma, putem kojeg biračko tijelo neposrednim glasanjem odlučuje o ukidanju postojećeg zakona ili nekog drugog pravnog akta. U slučaju da se građani ne slažu sa usvojenim zakonom, mogu tražiti da isti bude podvrgnut kontroli i ocjeni biračkog tijela. Ukoliko zakonodavno tijelo prihvati zahtjev birača i iznese zakon na glasanje, a građani se suprotstave tom zakonu isti će biti odbačen i smatrat će se da zakon nije nikad ni donesen.⁵⁷ S pravnog stanovišta narodni veto ima karakter raskidnog uslova, „kojem je podvrgnut zakon prethodno izglasan u parlamentu.“⁵⁸ Ono što je također karakteristično za ovaj oblik direktne demokratije je i to što je za odbacivanje odnosnog zakona potrebna većina od ukupno broja birača sa biračkog spiska. „Oni koji ne iziđu na izbore, su svojom pasivnošću dali do znanja da žele da zakon ostane na snazi onako kako je izglasan u predstavničkom organu i na taj način su dali podršku zakonodavcima.“⁵⁹ Iako na prvi pogled postoje određene sličnosti između narodnog veta i naknadnog referenduma, detaljnijom analizom uočiti ćemo da su razlike i više nego primjetne. Naime, učešće

⁵¹ Opširnije u: Kurtović, Š. (2005). *Opća povijest prava i države*. Zagreb: Univerzitet u Zagrebu, str. 40 -42.

⁵² Prečišćeni tekst Ugovora o funkcionisanju EU, preuzeto sa:
http://www.azk.me/1/doc/Ugovor_o_funkcionisanju_EU.pdf

⁵³ Smerdel, B. & Sokol, S. (2006)., str. 231.

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ Vidjeti u: Pobrić, N. (2000)., str.174.

⁵⁶ Vidjeti u: Smerdel, B. & Sokol, S. (2006)., str. 231.

⁵⁷ Više o narodnom vetu pogledati u: Pobrić, N. (2000)., str. 178.

⁵⁸ *Ibidem*

⁵⁹ Hasanović, B. (2019).

biračkog tijela u referendumu je znatno više naglašeno i ima drugačiji pravni značaj. U slučaju narodnog veta, zakonodavna procedura je završena i zakon je važeći. Parlament je bio samostalan u tom pogledu, a narodnim vetom se nastoji onemogućiti njegova primjena, dok je kod naknadnog referenduma zakon još uvijek u formi prijedloga, a da bi bio ratificiran potrebno je da bude usvojen i od strane birača. U ovom slučaju građani aktivno učestvuju u samoj zakonodavnoj proceduri.

Plebiscit

Plebiscit kao oblik neposredne demokratije, vuče svoje korijene još od Rimske republike. Međutim, sve do kraja Drugog svjetskog rata, ovaj oblik neposredne demokratije je bio u nekoj fazi stagnacije, jer je njegova ekspanzija zapažena u vrijeme Drugog svjetskog rata, kako u teorijskim raspravama tako i u praktičnoj primjeni.⁶⁰ Plebiscit potiče od latinske riječi *plebiscitum*-odluka, zaključak usvojen glasanjem, je jedan od najstarijih instituta neposrednog učešća građana u vlasti. Prva etapa je period antičkog Rima gdje se plebiscit određivao kao zaključak plebejskih narodnih skupština i bio pravno obavezan samo za plebejce. U takvom klasnom društvu, gdje pored plebejaca kao obespravljenih postoje i patriciji kao povlašteni sloj stanovništva, započinju višestoljetne borbe plebejaca za njihovu ravnopravnost.⁶¹ Donošenjem Lex Hortensia, plebisciti po pravnoj snazi bivaju izjednačeni sa zakonima koji su do tada pravno obavezivali čitav narod.

Donošenje ovog zakona inicirao je rimski diktator Kvint Hortenzije, po kome je zakon dobio i ime. Lex Hortensiom je omogućeno da zakoni koje usvaja i plebejska skupština i tributske komicije budu važeći i bez dozvole Senata. Plebejska skupština je i ranije mogla da usvaja zakone koji su obuhvatali i patricije i plebejce, ali u ranijem periodu, da bi isti bili legalni morali su dobiti potvrdu Senata.⁶² Lex Hortensiom je okončana viševjekovna borba između patricija i plebejaca, čime se zapravo gubi linija između postojećih staleža i „konačno uobličava rimska republikanska politička institucionalna struktura u svome klasičnom obliku.“⁶³ Drugo razdoblje u kome ponovo dolazi do aktualizacije ovog oblika učešća građana je period evropskih buržoaskih revolucija 18. stoljeća naročito u Francuskoj. „Plebiscit se upravo najviše i primjenjivao u francuskoj političkoj i ustavnoj praksi, gdje su najbrojniji primjeri njegovog korištenja upravo bili u 19. i 20. stoljeću.“⁶⁴ U ustavnopravnoj teoriji plebiscit se tretira kao posebna vrsta referenduma, a razlike između ova dva instituta su skoro pa neprimjetne. Naime, dok se kod referendumskog odlučivanja birači izjašnjavaju o prijedlogu ustava, prijelogu zakona ili nekog drugog političkog ili društvenog pitanja, kod plebiscita se radi o izglasavanju povjerenja određenoj osobi, tako što se akti koje ta osoba donosi odobravaju ili ne. Možemo kazati da u tom slučaju plebiscit predstavlja odlučivanje o političkom izboru određene opcije ili djelovanja.⁶⁵ „U principu u plebiscitu se ne radi toliko o izjašnjavanju o jednom tekstu, koliko o pozivu narodu da više ili manje implicitno daju svoje povjerenje jednom čovjeku da bi potvrdio svoju vlast.“⁶⁶ Referendumi mogu u svojoj suštini da sadrže elemente plebiscita. Jedan od primjera iz bogate francuske pravne historije imamo u

⁶⁰ Vidjeti detaljnije u: Qvortrup, M. & O’Leary, B. & Wintrobe, R. (2018). *Explaining the Paradox of Plebiscites*. Published by Government and Opposition Limited and Cambridge University Press, str. 5 i dalje. Preuzeto sa: <https://www.researchgate.net/publication/326959395>

⁶¹ Opširnije u: Stojčević, D. (1981). *Rimsko privatno pravo*. Beograd: Savremena administracija, str. 14-20.

⁶² Opširnije u: Mesihović, S. (2013). *Edicija XII stoljeća rimskog svijeta*. Sarajevo: Filozofski fakultet u Sarajevu, str. 282. Preuzeto sa: https://www.academia.edu/3615992/XII_stoljeca_rimskog_svijeta?auto=download

⁶³ *Ibidem*.

⁶⁴ Krkljuš, Lj. & Sarkić S. (1986). *Opća istorija države i prava*. Beograd, str. 167 – 172. Preuzeto sa: https://kupdf.net/download/krkljus-sarkic-opsta-istorija-drzave-i-prava_5a27e525e2b6f5c74f3b67a4_pdf

⁶⁵ Pobrić, N. (2000.), str.179.

⁶⁶ Ardant, P. (2002). *Institutions politiques et droit constitutionnel*. Pariz: L.G.D.J., str. 180.

referendumu koji je proveden 27. aprila 1969.godine, a predmet referendumskog odlučivanja su bili zakoni kojim se predviđalo formiranje regiona i reforma Senata. Većina onih koji su glasali izjasnila se da je protiv tih prijedloga, nakon čega je tadašnji francuski predsjednik De Gol istupio iz političkog života Francuske.⁶⁷ Politički predstavnici u ranijem periodu često su koristili plebiscit kao oblik neposredne komunikacije s građanima, a s ciljem zaobilaska parlamenta, te izvođenja povjerenja direktno iz naroda. Moderni demokratski poreci izbjegavaju ovaj institut neposredne demokratije, zbog činjenice da se plebiscit jako često koristio u autokratskim sistemima, vršeći određenu vrstu pritiska na birače da slijede volju određenog političkog lidera. Ta osoba bi putem plebiscita najčešće zadobijala legitimitet, bez obzira što bi na vlast prethodno dolazila nasilnim putem ili samo formalno legalnim činom. Plebiscit se u ovakvim slučajevima koristio kao potvrda autoriteta određenim političkim osobama i programu njihovog političkog djelovanja. Upravo zbog skrnavljenja svrhe samog plebiscita i zbog važnosti pitanja koja su bivala predmet istog, plebisciti su često kao posljedicu proizvodili socijalne ili političke nemire u zemlji jer je njihovom zloupotrebom često bivao legitimiran autokratski režim.

Referendum

Referendum je jedan od najpoznatijih instituta neposredne demokratije. Zastupljen je u gotovo svim sistemima današnjice. Bez obzira na činjenicu ko pokreće referendum (odozgo prema dole - vlada prema građanima) ili (odozdo prema gore - građani prema vlastima) koriste se više nego ikada prije. Ovaj oblik neposrdnog demokratskog procesa posebno je zastupljen u Švicarskoj i SAD. "Slučajevi Švicarske i Amerikei dalje su neuobičajeni, ali su drugi sistemi integrirali referendum u svoj aparat za donošenje odluka do te mjere da naše razumijevanje onoga što mislimo pod predstavničkom demokratijom treba preispitati."⁶⁸ Česta upotreba referenduma, koji je uokviren pozitivnim propisima, jedan je od ključnih instrumenata za unapređenje društvenog ambijenta i veće odgovornosti predstavničkih vlasti. Iako sa sobom nosi dosta pogodnosti za građanstvo „stepen u kojem zemlje u i izvan EU prihvataju upotrebu referenduma značajno varira. S tim u vezi, Švicarska se obično doživljava kao „svjetski lider“, koji dolazi najbliži onome što se naziva „referendumskom demokratijom“.⁶⁹ Važno je naglasiti da je referendumski demokratski postala veoma važna karakteristika evropskih država, naročito poslije 1972. godine, jer unose značajan dio javnosti u poslovima predstavničkih vlasti. Bez obzira na koristi koje nosi sa sobom, referendum je na neki način mač sa dvije oštrice. Naime, pozitivnost se sagledava u činjenici direktnog učešća građana u vlasti bez poziva i odlučivanje o važnim pitanjima, s druge strane „nedostatak znanja birača za odlučivanje o složenim i nepoznatim pitanjima jeste među glavnim prijekorima na račun upotrebe referenduma. Empirijski dokazi podržavaju tvrdnju da glasači često nemaju ni osnovno znanje o važnosti pojedinih odluka, državnim problemima i političkim strukturama.“⁷⁰ Na našim prostorima, vrlo rijetko se daje pažnja referendumu kao boliku neposrednog učešća građana u javnom životu. Gotov da se na državnom nivou ne raspisuju referendumi ili vrlo rijetko, a u praksi se pokazuje vrlo korisnim korektivom vlasti i unapređenja životnog ambijenta. „Referendumi u zajednicama

⁶⁷ Opširnije o ovome u: Sokol, S. (1971). *Ustavne značajke suvremenog francuskog političko sustava*. U: Politička misao Vol.8, No.4. Zagreb: Fakultet političkih nauka, str. 411 i dalje. Preuzeto sa:

https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=170487

⁶⁸ Mendelsohn, M. & Parkin, A. (2001). *Introduction: Referendum Democracy*. London: Palgrave Macmillan., str. 1. Preuzeto sa: <https://link.springer.com/book/10.1057/9781403900968#about>

⁶⁹ European Parliament. (2016). *Referendums on EU issues*, str. 5. Preuzeto sa: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2016/582041/EPRS_BRI\(2016\)582041_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2016/582041/EPRS_BRI(2016)582041_EN.pdf)

⁷⁰ Ibidem, str. 8.

nude rješenje problema koji se tiču cjelokupne zajednice na direktan način ulogom svakog pojedinca. Puna rasprava između pristalica i protivnika određenog projekta, praćena slobodnim i poštenim izborima, nudi tačnu mjeru mišljenja zajednice o predloženom projektu i demokratsko rješenje problema koji su daleko važniji za život birača od tipičnih izbora za sljedeći niz vladinih zvaničnika.⁷¹ Prateći razvoj neposredne demokratije, a uspored s njim i referendumima kao najaktuelnijeg način neposrednog odlučivanja, podaci ukazuju na činjenicu da i najstarije demokratije bilježe veliko nezadovoljstvo građana kvalitetom njihove demokratije. Primat u demokratskim sistemima gotovo da je prepravila predstavnička demokratija, koja daje pravo na direktan izbor građanima samo u određenim vremenskim razdobljima. Stoga se i javlja nezadovoljstvo, jer periodični izbori ne mogu uvijek garantovati dovoljan izbor ili odgovornost izabranih zvaničnika. „Zato se iz ovih i drugih razloga, interes pojavio u mnogim zemljama za alternativu izborne institucije koje obećavaju da će poboljšati kvalitet demokratije. Konkretno, referendum, davno uspostavljena, ali slabo korištena metoda odlučivanja o važnim ili spornim političkim pitanjima, našao je novu naklonost u mnogim dijelovima svijeta.“⁷² Referendumska demokratija podržava transparentan politički proces, u kojem politički predstavnici pod pritiskom biračkog tijela moraju da pravdaju svoje postupke i odluke uključujući i same građane u donošenje istih ili njihovoj korekciji. U pravilu svakom referendumu prethodi proces debate, čime se povećava politička integracija društva odnosno kreira ambijent građanske odgovornosti za opće dobro.

Uticaj medija na neposredno odlučivanje

Od nastanka društva traju pokušaji iznalaženja najboljeg načina organizacije i uređenja života u jednoj političkoj zajednici. Javna sfera je prostor u kojem se kreiraju i razmjenjuju mišljenja, argumenti, ideje, formiraju stavovi o većini pitanja, u kojem dolazi do višestranog protoka različitih informacija, te slijedom toga postojanje takvih mogućnosti, na kvalitetnoj osnovi, nesumnjivo dovodi do većeg stepena demokratizacije u društvenoj zajednici. Da mediji imaju veoma važnu ulogu u kreiranju jednog društva pokazuje i stepen njihove pravne zaštite koja je sa nacionalnog prešla i na međunarodni nivo. Važnost koja se pridaje slobodi izražavanja i slobodi štampe nije novina. „Historijski gledano, prve novine su se pojavile u doba Julija Cezara, koji je osnovao stalnu novinsku informativnu službu, s dnevnim aktuelnostima rimskog naroda. Bile su to zidne novine, na kojima su se u obliku kraćih vijesti objavljivale najnovije informacije iz djelokurga Senata i samog cara.“⁷³ Univerzalni karakter ovom pravu dala je UN - ova Opća deklaracija o ljudskim pravima u svom članu 19): “Svako ima pravo na slobodu mišljenja i izražavanja; to pravo uključuje slobodu zadržavanja mišljenja bez uplitanja i slobodu traženja, primanja i širenja informacija i ideja putem bilo kojeg medija i bez obzira na granice.”⁷⁴ Slijede zatim Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (1966.) koji ovu

⁷¹ McGee, B. (2009). *The Community Referendum: Participatory Democracy and the Right to Free, Prior and Informed Consent to Development*. Berkeley J. Int'l Law. 570., str. 6. Preuzeto sa: https://www.fpic.info/media/library/resources/community-referendum-participatory-democracy-and-r/The_Community_Referendum....pdf

⁷² Le Duc, L. & Niemi, R. G. & Norris, P. *Comparing Democracies 2*. London • Thousand Oaks • New Delhi: SAGE Publications, str. 70. Preuzeto sa: http://davidfendi.staff.umy.ac.id/files/2013/04/Lawrence_LeDuc_Richard_G._Niemi_Pippa_Norris_CBookFi.org_.pdf

⁷³ Šola, I. & Đukić, M. (2014). *Večernji list i jutarnji list, analiza medijskog praćenja inicijative “u ime obitelji”*: *Zašto je David pobijedio golijata*. U: Crkva u svijetu, vol.49, No.2. Osijek: Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, str. 200. Preuzeto sa:

https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=186336

⁷⁴ Opća deklaracija o ljudskim pravima UN – a. Preuzeto sa:

http://www.mvep.hr/custompages/static/hrv/files/081210_deklaracija_ljudska_prava.pdf

odredbu preuzima i detaljnije razrađuje. Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i sloboda, temeljni dokument Vijeća Evrope, također garantuje slobodu izražavanja, slobodan protok informacija, te slobodu štampe⁷⁵. Mediji kao najmoćnije sredstvo komunikacije jedan su od najvažnijih elemenata demokratije. Upravljanje i funkcionisanje same države bez, prije svega, profesionalnih, nepristrasnih i odgovornih medija je nezamislivo. Pravilnim informisanjem građana kroz medije o pitanjima koja su za njih značajna, doprinosi se razvoju i jačanju stabilne demokratije. Korišteni na pravi način mediji mogu da budu korisno sredstvo za razumijevanje i razmjenu informacija, edukaciju, zabavu. Kvalitet koji mediji daju u kreiranju javnog mnijenja, u mnogome određuje i kvalitet same demokratije. "Ukoliko je njihov učinak, slab ljudi će biti izolirani, neuki i depolitizirani, demagogija će cvjetati, a uska elita će lako preuzeti i zadržati kontrolu nad svim faktorima odlučivanja o najznačajnijim političkim pitanjima."⁷⁶ Tradicionalna liberalna demokratija smatra da je osnovna uloga medija, kontrola države, odnosno rada državnih institucija. Dostignuća u informacijsko – komunikacijskoj tehnologiji stvorile su prostor prenosa podataka u različitim oblicima širokim narodnim masama. Masovni mediji na taj način utiču na kreiranje javnog mnijenja s jedne strane, dok s druge paralelno opredjeljuju u kom pravcu se kreće politički program u državi. Nakon što državni organi usvoje određene odluke, prvo što nakon toga slijedi jeste prenos tih informacija putem medija publici (građanima), a zatim ponovo istim kanalima povratne reakcije se vraćaju nazad u politički prostor. Način funkcionisanja i rada mas medija u jednom zdravom demokratskom društvu bi trebao da predstavlja osnov za kontrolu i kritiku vladajućih političkih predstavnika, ali ujedno i da bude važan faktor u koga se vlast može pouzdati. „Mediji mogu biti i partneri u oblikovanju javnog dobra, sredstvo demokratizacije, ali istovremeno i propagande i manipulacije. Proširivanje mogućnosti učešća građana u javnoj sferi može voditi i u medijski populizam koji nije zamjena za direktnu demokratiju, već samo njen privid.“⁷⁷ Radeći u službi građana, mediji kreiraju prostor za pravilan dijalog između vlasti i naroda, gdje vladajuće snage bivaju podvrgnute konstruktivnim kritikama, na način njihovog vođenja državnim poslovima. Građani, prema svom temeljnom pravu o slobodi izražavanja, iznose svoj kritički stav o svim političkim pitanjima, posebno o radu funkcionera vlade, političkog režima, društvenog i ekonomskog uređenja itd. Demokratija je održiva samo sa aktivnim građanima, uključenim u javni život političke zajednice kojoj pripadaju. „Svaka politika pretpostavlja sučeljavanje u javnom prostoru između različitih aktera, politika, programa i koncepata, između građana i vlasti, između društva i države. Javno mnijenje podrazumijeva slobodnu igru različitih mišljenja naoružanih argumentima, koji jedni drugima protivteže u javnim diskusijama, raspravama i dijalozima.“⁷⁸ Osim toga što mogu da kontrolišu političke procese, mediji također stvaraju i prostor u kojem se ta ista politika odvija, prostor u okviru kojeg se jedino i može ostvariti dijalog. Zbog činjenice da oni oblikuju javno mnijenje vladajuće politički predstavnici nastoje da stave pod kontrolu protok informacija, a samim tim i medije. Način na koji mediji u datom momentu odreaguju određuje ih ili kao kontrolore vlasti ili kao poslušnike vladajućeg političkog režima.⁷⁹ Posmatrajući medije i njihov položaj

⁷⁵ Član 10. Evropske konvencije o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda. Preuzeto sa: https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_BOS.pdf

⁷⁶ Martinović, D. (2014). *Mediji i promocija participacije građana u lokalnoj samoupravi*. Široki Brijeg: Logotip, str. 121. Preuzeto sa: <http://www.dragomartinovic.com/images/PDF-knjige/Drago-Martinovic-Mediji-knjiga-WEB.pdf>

⁷⁷ Orlović, S. *Mediji i demokratija ili mediokratiji*. U: Politička misao. Beograd: Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka, str. 2. Preuzeto sa:

<http://www.politikolog.com/files/Mediji%20i%20demokratija%20ili%20mediokratija%20C%20Politi%C4%8Dka%20omisao.pdf>

⁷⁸ *Ibidem*, str. 5.

⁷⁹ Detaljnije vidjeti u: *Ibidem*, str. 5 i dalje.

i moć koju oni posjeduju u svojim rukama, u uslovima direktne demokratije, tačnije referendumskog procesa možemo kazati, da mediji bilo privatni ili javni mogu imati odlučujuću ulogu u kreiranju mišljenja kod građana i njihove što potpunije informisanosti o određenom procesu u cjelini. „Uticaj javne vlasti na sveukupan društveni ambijent i velika sposobnost medija, da svojim vlasnicima bilo da se radi o javnom ili privatnom emiteru, obezbijedi najbolji medijski prostor, daje medijima dvojaku funkciju.“⁸⁰ „Oni s jedne strane omogućavaju komunikaciju između skupina, odnosno elita koje sudjeluju u političkom životu, tj. mediji stvaraju fokusirano javno mišljenje. S druge strane, mediji selekcijom događaja ocijenjenih vrijednima da se objave, uvodnim novinarskim člancima, komentarima itd., zadaju teme koje mogu postati predmetom javnih rasprava (medijska agenda).“⁸¹ Znači, mediji igraju ključnu ulogu posredovanja u procesu kruženja političkih i drugih vrsta informacija na liniji politički predstavnici– građani. Pored temeljnih načela (slobode i nepristrasnosti) od kojih polazi svaki oblik medijskog informisanja, jako bitno je i načelo jednakopravnosti svih učesnika referendumске utakmice. Medijski prostor bi u pravilu ravnopravno trebao biti dostupan za sve strane referenduma, odnosno novinari bi trebali imati jednak pristup prema svakoj opciji, te sa istom pažnjom pratiti i izvještavati o referendumskim kampanjama. „Posebno je osjetljiva problematika izlaznih anketa (*exit polls*) i objava njenih rezultata jer zbunjuju birače i javnost te donose nepovjerenje u izborni rezultat što iziskuje posebnu pažnju institucija u pogledu predlaganja regulative za izlazne ankete, ali i medije. Primjer dobre prakse predstavlja BBC koji u svojim uredničkim smjernicama ima posebne upute za način izvještavanja o statističkim pokazateljima, izlaznim anketama i ispitivanjima javnog mnijenja.“⁸² Neposredna demokratija funkcioniра na principima aktivnog učešća građana u javnom, političkom životu. Učešćem u javnim debatama kao jednoj od faza referendumskog procesa, oni iznose svoje stavove, mišljenja, oslikavajući na taj način kolektivne interese. Zbog toga je jako važno da mediji daju prostora i omoguće svaki vid građanskog učešća kako pojedinaca, tako i grupa. Zbog toga, „mediji imaju važnu funkciju informiranja i uključivanja građana u te procese bez kojih nema političke participacije, razvoja civilnog društva, jačanja socijalnog kapitala, niti izgradnje povjerenja u društvene institucije, ali ni izgradnje povjerenja u druge socijalne aktere.“⁸³ Obzirom na značaj i ulogu koju mediji imaju u građanskom društvu, činjenicu da oni stvaraju prostor za političko djelovanje, nezavisno od toga šta je predmet medijskog informisanja (referendumi, parlamentarni izbori, druga politička ili društvena pitanja) vladajuće političke elite nastoje da na određeni način stave pod kontrolu medijsko djelovanje. „Danas su mediji sredstvo, ali ne i garant slobodne i kritičke javnosti. Politika je postala vidljivija, ali samo onoliko koliko donosioci odluka žele da ona to bude, ili koliko se građani izbore za to. Izabrani predstavnici moraju biti odgovorni onima koji su ih izabrali, moraju biti spriječeni da postanu korumpirani i spriječeni da zloupotrijebe vlast.“⁸⁴ Koliko mediji mogu da utiču na javno mnijenje i kreiraju sliku društvenog stanja u zemlji možemo vidjeti na primjeru nedavno održanog referenduma o Brexitu.⁸⁵ Referendum o tome da li Ujedinjeno Kraljevstvo treba

⁸⁰ Vidjeti u: Šola, I. & Đukić, M. (2014), str. 202.

⁸¹ *Ibidem*.

⁸² GONG. (2010). *Referendum, pregled stanja i preporuke*, str. 12. Preuzeto sa:

https://www.gong.hr/media/uploads/dokumenti/Clanci/GONG_Referendum_pregled_preporuke.pdf

⁸³ Kunac, S. & Roller, V. (2015). *Lokalni mediji i demokracija u Hrvatskoj: neiskorišten potencijal*. U: In medias res: časopis filozofije medija Vol.4 br.6. Zagreb: Centar za filozofiju medija i mediološka istraživanja, str. 875. Preuzeto sa: https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=223340

⁸⁴ Orlović, S., str. 6.

⁸⁵ Referendum o članstvu u EU poznatiji u javnosti i kao Brexit održan je 23.06.2016. godine, s ciljem procjene zadovoljstva građana sa novospregovanim uslovima sa EU, odnosno da li građani žele ostati unutar EU ili ne. Više od 51% Britanaca glasalo je za izlazak iz EU. Više o ovome vidjeti u: Gušić, Z. (2017). *Brexit – razlozi i očekivanja*

napustiti EU pokrenulo je oštru debatu u britanskim medijima o odnosu Velike Britanije i EU, što je proizvelo na kraju i rasprave o samoj EU kao političkoj instituciji. Ove rasprave su dobar pokazatelj kako mediji predstavljaju političke institucije. „Način na koji je slika političke institucije kreirana od strane štampe, može uticati na političke izbore koje građani čine.“⁸⁶Slike koje iznose mediji u eter mogu biti zasnovane na mnogo različitih stvari, na ispravnom znanju i obrazloženim procjenama, ali i na pogrešnim ili pojednostavljenim činjenicama. U slučaju EU, istraživanja su pokazala da mediji u Velikoj Britaniji u velikoj mjeri prikazuju EU kao manje poželjnu političku instituciju.“⁸⁷ Pokazalo se da Britanci imaju siromašno znanje o EU, nedostatak znanja stvara jaz, što medijima daje prostor za manipulaciju i mogućnost oblikovanja javnog mnijenja. Britanski mediji su u brexit - debati plasirali negativnu sliku EU, kao elitistične, birokratske, nedemokratske itd. „Britanski su novinari, željni senzacionalizma koji bolje prodaje novine, redovno su iskrivljavali, preuveličavali ili umanjivali odluke EU institucija, optužujući eurokrate za slabljenje nacionalne suverenosti i nametanje svoje volje koja je često, po njima, bila suprotna interesu britanskih građana.“⁸⁸Prema tome, mediji su koristeći neznanje javnosti, nimalo objektivno, manipulirali svojim auditorijem, selektivno birajući infomacije, gdje su u fokusu svog izvještavanja nagovještavali raspad EU, njen negativan uticaj na Ujedinjeno Kraljevstvo, generalno su plasirali negativnu sliku Evropske Unije.⁸⁹Joše jedan primjer agresivne medijske propagande je i kampanja građanske inicijative „U ime obitelji“ i samog referenduma o ustavnoj definiciji braka u Hrvatskoj iz 2013. godine, u kojem se hrvatsko društvo duboko podijelilo. Zbog prirode samog pitanja javnost je bila podijeljena u dvije skupine, jedni su bili za unošenje definicije o braku u Ustav, a drugi su bili protiv toga, dok su prava manjina predstavljala središnje pitanje koje su potencirali mediji. Činjenica je da se referendumskom odluka donosi od strane većine, pa je neminovno da ovakav način odlučivanja uvijek dovodi do diskriminatornog efekta prema marginaliziranim skupinama. „Hrvatski su mediji, pritom, izvještavajući, prenosili ne samo informacije i novosti, već u mnogo slučajeva, eksplicitno i stavove te izjave političara, sudionika inicijative „U ime obitelji“, članova LGBT zajednica, javnih osoba, ustavnih stručnjaka, a nerijetko su i sami medijski djelatnici komentirali događanja i iznosili vlastita razmišljanja u vezi s temom.“⁹⁰ Brojna istraživanja u Hrvatskoj po završetku referenduma, su potvrdila da su mediji (urednici i novinari hrvatskih novina) u toku cijelog referendumskog procesa u svojim izvještavanjima bili pristrasni i neprofesionalni. Nesporna je činjenica da i novinari imaju svoj stav i mišljenje, ali isto tako u prenošenju informacija svojoj publici moraju imati uravnotežen pristup i način prezentacije svakoj od suprotstavljenih strana, a da ih pri tome njihova vlastita uvjerenja i stavovi ne sputavaju u profesionalnom i nepristrasnom obavljanju zadataka. U ovom slučaju mediji su djelovali suprotno i time prekršili nekoliko bitnih etičkih principa medijskog izvještavanja (protok informacija, urednička odgovornost). Novinari ne bi smijeli prikazivati samo jednu stranu priče i

---

posljedice -diplomski rad. Pula: Sveučilište Jurja Dobrile u Puli. Preuzeto sa: <https://zir.nsk.hr/islandora/object/unipu:2115/preview>

⁸⁶Ibidem

⁸⁷Opširnije u: Harvard, N. T. (2017). *Should I stay or should I go? Images of the EU in the British press during the Brexit debate.*Lund:Lund University- Department for Human Rights Institution of History, str. 24. Preuzeto sa: <http://lup.lub.lu.se/luur/download?func=downloadFile&recordId=8931444&fileId=8934759>

⁸⁸Čepo, D. (2017). *Populizam u i oko referenduma o izlasku Ujedinjenog Kraljevstva iz EU.* U: Političke analize Vol.8 no.29. Zagreb: Pravni fakultet Univerziteta u Zagrebu, str.,11.Preuzeto sa: https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=266010

⁸⁹Vidjeti detaljnije u: *Ibidem.*

⁹⁰Raguž, A.& Ivasović, S. & Kukolić, E. (2018). *Medijski prijepori u objavama hrvatskih dnevnih novina: primjer izvještavanja o referendumu o ustavnoj definiciji braka u 2013. godini.*Suvremene teme: međunarodni časopis za društvene i humanističke znanosti, god. 9 br.1. Zagreb: Univerzitet VERN., str. 50. Preuzeto sa: <https://hrcak.srce.hr/203837>

time pokazivati da su pod uticajem određenih političkih predstavnika.⁹¹ Pomenuto referendumsko pitanje se manipulativno koristilo selekcijom informacija, neprimjerenim izvještavanjem, prikrivanjem informacija,⁹² isključivom naklonjenošću stranci protiv, marginalizirajući stranu za, izostankom kvalitetnih rasprava i analiza sa ljudima iz struke. „Društvena „nevinost“ medija počiva na tezi da ne prisiljavaju nikoga na bilo šta.“⁹³ Kao jedna od pretpostavki moderne demokratije i građanskog društva, mediji bi trebali prije svega biti u službi naroda. Kroz profesionalno i nepristrasno informisanje dužni su da omogućе fer političko komuniciranje svih strana, obzirom da su oni neizostavni učesnici svih političkih kampanja te društvenih i javnih dešavanja. Istina je također, da suštinu medijskog izvještavanja u mnogome određuje i politička i ekonomska slika države iz koje dolaze, pravna regulativa ove oblasti, te „razvoj dobrih praksi samoregulacije i edukacije na razini medijskih kuća.“⁹⁴ Svi ovi faktori ukoliko postoje u mnogome bi doprinijeli kvaliteti medijskog izvještavanja i praćenja ne samo referenduskog procesa, nego društvenog života uopće. Na medije se ne bi smjelo gledati kao na mehanizam političke moći, već kao faktore progressa i napretka demokratije.

Zaključak

Danas kad se govori o demokratiji, većinom se misli na predstavničku demokratiju koja je zauzela primat u modernom pravno-političkom uređenju većine država, a sve zbog usloznavanja društvenih odnosa, teritorijalnih proširenja i zbog povećanja brojnosti populacije. U takvim uslovima neposredna demokratija je potisnuta u drugi plan. Radi se o takvom političkom sistemu u kojem građani prepuštaju da neko koga su oni izabrali donosi odluke u njihovo ime. Na taj način se nikako ne umanjuje narodni suverenitet, jer su izbori dokaz da izvorna politička moć i volja dolazi od naroda, koji istu povjerava izabranim predstavnicima. Iz navedenog proizilazi da su izabrani vršioци državne vlasti neposredno odgovorni narodu koji ih je i birao. Upravo zbog takve odgovornosti, postoji prostor za građansku participaciju. U političkom kontekstu, oblici neposredne demokratije (referenduma, narodni veto, plebiscit.....) predstavljaju način i demokratsko sredstvo kojim narod može da izražava svoje političko raspoloženje, gdje nastaje slika sklada ili nesklada između stavova biračkog tijela s jedne strane i predstavničkog tijela s druge. U tom smislu, ne umanjujući ulogu i značaj institucija predstavničke demokratije, neposredni način učešća građana u političkom upravljanju može biti izuzetno dobar korektiv i dopuna parlamentarnom načinu odlučivanja. To je zapravo, građanski kontrolni mehanizam rada predstavničkih institucija. Činjenica da se biračima pruža legalna i legitimna mogućnost da mogu odlučiti drugačije od svojih demokratski izabranih predstavnika, jasan je znak onima kojima je mandat povjeren, da prilikom odlučivanja isključivo budu rukovođeni potrebama i interesima svojih građana, a ne nekim drugim interesima, suprotnim interesima onih koje predstavljaju. Učešće građana u sistemu javnog upravljanja doprinosi poboljšanju rada i efikasnosti upravljačkog sistema u

⁹¹ Detaljnije u: *Ibidem.*, str. 62 i dalje.

⁹² Večernji list objavio je najviše medijskih naslova o temi referenduma o ustavnoj definiciji braka. 2. Jutarnji list izričito je pozivao čitatelje da glasaju protiv ulaska definicije o braku u Ustav RH. 3. Jutarnji list je posvetio više medijskoga prostora člancima koji su eksplicitno bili protiv inicijative udruge U ime obitelji. 4. Slobodna Dalmacija je objavila najmanje medijskih objava o temi referenduma o braku. 5. Novi list je izvještavanjem o referendumu o braku direktno apelirao na čitatelje da glasaju protiv ulaska definicije braka u Ustav Republike Hrvatske. Opširnije o ovoj temi u: *Ibidem.*, str. 53.

⁹³ Štavljanin, D. D. (2012). *Demokratija i mediji u eri globalizacije (doktorska disertacija)*. Beograd: Fakultet političkih nauka, str. 5. Preuzeto sa:

<http://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/handle/123456789/3083/Disertacija.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

⁹⁴ GONG, (2010), str. 12.

kreiranju javnih politika, čime se stvara ambijent za povećanje životnog standarda ljudi. S toga je od ključnog značaja za građansku participaciju u okvirima predstavničke demokratije, kreiranje takvog pravnog okvira (od strane zakonodavnih institucija) kojim će se normirati uslovi i načini pod kojima bi materija neposredne demokratije mogla biti u skladu sa garantiranim ljudskim pravima i slobodama. Svaka demokratski orijentisana država (a danas to većina država i jeste) bi trebala instituteneposredne demokratije smjestiti u svoje pozitivno pravne propise i u okviru toga odrediti, odnosno izuzeti pitanja ili oblasti koja ne bi mogla biti obuhvaćena odlučivanjem putem nekih od instituta neposredne demokratije. Važno je naglasiti da neposredna demokratija funkcioniše na principima aktivnog učešća građana u javnom, političkom životu. Zbog toga je jako važno da mediji daju prostora i omoguće svaki vid građanskog učešća kako pojedinaca, tako i grupa. Stoga je jedan od ključnih faktora u pogledu primjene i važnosti nekog od instituta neposredne demokratije, upravo javni medijski prostor, jer je evidentno da su zbog nedovoljne informiranosti građana, instituti neposredne demokratije potisnuti u drugi plan, a primat se konstantno daje predstavničkoj demokratiji.

Literatura

- Aceron, J. & Isaac, F. (2008). *INITIATING CHANGE? People's Initiative as a Mode of Changing the 1987 Constitutio*. Preuzeto sa: https://www.researchgate.net/publication/315738727_INITIATING_CHANGE
- Altman, D. (2011). *Direct Democracy Worldwide*. Cambridge University Press. Preuzeto sa: https://www.researchgate.net/publication/288427223_Direct_Democracy_Worldwide
- Ardant, P. (2002). *Institutions politiques et droit constitutionnel*. Pariz: L.G.D.J.
- Arlović, M. (2016). *Pravo na slobodu izražavanja misli*. Split: Zbornik radova pravnog fakulteta Vol.53, No.3. Preuzeto sa: <https://hrcak.srce.hr/157687>
- Batt, H. (2006). *Neposredna demokratija –komparativna studija*. APuZ – aus Politik und Zeitgeschichte 10/2006. Preuzeto sa: https://www.uticaj.rs/neposredna_demokratija
- Benić, Đ. (2016). *Ekonomski misao u Antičkoj Grčkoj: Arisotel*. Dubrovnik: Ekonomski misao i praksa, No.2, str. 345. Preuzeto sa: https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=252976
- Coreth, E. (1998). *Smisao čovjekove slobode*. Innsbruck: Obnovljeni život, časopis za filozofiju i religijske znanosti. Preuzeto sa: https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=2537
- Cortés, J. J. (2020). *Endogenous Direct Democracy: The Case of Mexico*. Journal of Politics in Latin America Vol. 12(2) 200–218. Preuzeto sa: <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/1866802X20939233>
- Čepo, D. (2017). *Populizam u i oko referenduma o izlasku Ujedinjenog Kraljevstva iz EU*. U: Političke analize Vol.8 no.29. Zagreb: Pravni fakultet Univerziteta u Zagrebu. Preuzeto sa: https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=266010
- Dalton, R. J. & Scarrow, S. E. & Cain, B. E. (2004). *Advanced democracies and new politics*. Journal of democracy. Baltimore-SAD: Johns Hopkins University Press. Preuzeto sa: <https://muse.jhu.edu/article/51173/pdf>
- European Parliament. (2016). *Referendums on EU issues*. Preuzeto sa: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2016/582041/EPRS_BRI\(2016\)582041_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2016/582041/EPRS_BRI(2016)582041_EN.pdf)

- Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda*. Preuzeto sa: https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_BOS.pdf
- Galović, R. (2014). *Predstavke i pritužbe kao sredstvo zaštite prava građana: kritički osvrt i ocjena učinkovitosti*. U: *Pravnik: časopis za pravna društvena pitanja*, Vol.47, No.19. Zagreb: Udruga pravnika. Preuzeto sa: https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id=clanak_jezik=199872
- GONG. (2010). *Referendum, pregled stanja i preporuke*. Preuzeto sa: https://www.gong.hr/media/uploads/dokumenti/Clanci/GONG_Referendum_pregled_preporuke.pdf
- Gušić, Z. (2017). *Brexit – razlozi i očekivane posljedice - diplomski rad*. Pula: Sveučilište Jurja Dobrile u Puli. Preuzeto sa: <https://zir.nsk.hr/islandora/object/unipu:2115/preview>
- Harvard, N. T. (2017). *Should I stay or should I go? Images of the EU in the British press during the Brexit debate*. Lund: Lund University- Department for Human Rights Institution of History. Preuzeto sa: <http://lup.lub.lu.se/luur/download?func=downloadFile&recordOid=8931444&fileOid=8934759>
- Hasanović, B. (2019). *Instituti neposredne demokratije*. *Legalist.ba- pravni internet magazin*. Preuzeto sa: <http://legalist.ba/2019/04/30/instituti-neposredne-demokratije/>
- Jovičić, D. (2017). *Demokratija i političke institucije*. *Civitas*, 7(1). Preuzeto sa: <https://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/2217-4958/2017/2217-49581701050J.pdf>
- Klesser, A.S. (2000). *Representative versus Direct Democracy: The Role of Informational Asymmetries*. Bonn: Bonn Graduate School of Economics - University of Bonn. Preuzeto sa: https://www.econstor.eu/bitstream/10419/78396/1/bgse18_2000.pdf
- Kostadinov, B., Barić, S. (2007). *Neposredna demokracija u SAD-u: ustavna inicijativa*. U: *Hrvatska i komparativna javna uprava: časopis za teoriju i praksu javne uprave*, Vol. 7 No. 3, Zagreb: Institut za javnu upravu. Preuzeto sa: <https://hrcak.srce.hr/135364>
- Krivokapić, N. (2016). *Demokratija – definisanje i karakteristike*. Nikšić: Sociološka luča X/2. Preuzeto sa: <http://www.socioloskaluca.ac.me/PDF26/Krivokapic,%20N.,%20Demokratija%20...pdf>
- Krivokapić, N. (2017). *Oblici i koncepti demokratije*. Nikšić: Sociološka luča, XI/2. Preuzeto sa: <https://scholar.google.com/citations?user=Y4AwG10AAAAJ&hl=en>
- Krkljuš, Lj. & Sarkić S. (1986). *Opća istorija države i prava*. Beograd. Preuzeto sa: https://kupdf.net/download/krkljus-sarkic-opsta-istorija-drzave-i-prava_5a27e525e2b6f5c74f3b67a4_pdf
- Kunac, S. & Roller, V. (2015). *Lokalni mediji i demokracija u Hrvatskoj: neiskorišten potencijal*. U: *In medias res: časopis filozofije medija* Vol.4 br.6. Zagreb: Centar za filozofiju medija i mediološka istraživanja. Preuzeto sa: https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id=clanak_jezik=223340
- Kurtović, Š. (2005). *Opća povijest prava i države*. Zagreb: Univerzitet u Zagrebu.
- Le Duc, L. & Niemi, R. G. & Norris, P. *Comparing Democracies 2*. London & Thousand Oaks & New Delhi: SAGE Publications. Preuzeto sa: http://davidefendi.staff.umy.ac.id/files/2013/04/Lawrence_LeDuc_Richard_G_Niemi_Pippa_Norris_CBookFi.org_pdf
- Lučić, Z. & Šarac, M. (2011). *Rimsko privatno pravo*. Split: Naklada Bočković.
- Margit van Wessel. (2009). *Citizens and problems of representative democracy: about knowing what democracy you want and not getting it*. Manchester: Paper for PSA Conference – Wageningen University. Preuzeto sa: <https://edepot.wur.nl/11680>

- Martinović, D. (2014). *Mediji i promocija participacije građana u lokalnoj samoupravi*. Široki Brijeg: Logotip. Preuzeto sa: <http://www.dragomartinovic.com/images/PDF-knjige/Drago-Martinovic-Mediji-knjiga-WEB.pdf>
- McGee, B. (2009). *The Community Referendum: Participatory Democracy and the Right to Free, Prior and Informed Consent to Development*. Berkeley J. Int'l Law. Preuzeto sa: [https://www.fpic.info/media/library/resources/community-referendum-participatory-democracy-and-r/The Community Referendum....pdf](https://www.fpic.info/media/library/resources/community-referendum-participatory-democracy-and-r/The%20Community%20Referendum....pdf)
- Mendelsohn, M. & Parkin, A. (2001). *Introduction: Referendum Democracy*. London: Palgrave Macmillan. Preuzeto sa: <https://link.springer.com/book/10.1057/9781403900968#about>
- Mesihović, S. (2013). *Edicija XII stoljeća rimskog svijet*. Sarajevo: Filozofski fakultet u Sarajevu. Preuzeto sa: https://www.academia.edu/3615992/XII_stoljeca_rimskog_svijeta?auto=download
- Miljević, M. & Džamić, V. (2011). *Evropske integracije i državni suverenitet: Ideja, teorija i savremena praksa*. Bijeljina: Univerzitet Sinergija, 8 (osmi) Naučni skup sa međunarodnim učešćem Sinergija 2011. Preuzeto sa: <https://singipedia.singidunum.ac.rs/izdanje/40598-evropske-integracije-i-drzavni-suverenitet-ideja-teorija-i-savremena-praksa>
- Novičić, Ž. (2002). *Ustavno ustrojstvo Švajcarske iskustva i pouke*. Beograd: Međunarodni Problemi 54(3):307-330, Međunarodna politika časopis Instituta za međunarodnu politiku i privredu. Preuzeto sa: <https://www.researchgate.net/publication/315192920>
- Opća deklaracija o ljudskim pravima UN – a. Preuzeto sa: http://www.mvpep.hr/custompages/static/hrv/files/081210_deklaracija_ljudska_prava.pdf
- Orlović, S. *Mediji i demokratija ili mediokratiji*. U: Politička misao. Beograd: Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka. Preuzeto sa: <http://www.politikolog.com/files/Mediji%20i%20demokratija%20ili%20mediokratija%20C%20Politi%20C4%20Dka%20misao.pdf>
- Pažanin, A. (1992). *Svjetskopovijesni misao demokratije i predstavništvo naroda*. Zagreb: Politička misao - časopis za politologiju No.4. Preuzeto sa: <https://hrcak.srce.hr/112238>
- Pobrić, N. (2000). *Ustavno pravo*. BiH: Slovo.
- Qvortrup, M. & O'Leary, B. & Wintrobe, R. (2018). *Explaining the Paradox of Plebiscites*. Published by Government and Opposition Limited and Cambridge University Press. Preuzeto sa: <https://www.researchgate.net/publication/326959395>
- Raguž, A. & Ivasović, S. & Kukolić, E. (2018). *Medijski prijepori u objavama hrvatskih dnevnih novina: primjer izuještavnja o referendumu o ustvanoj definiciji braka u 2013. godini*. *Suvremene teme: međunarodni časopis za društvene i humanističke znanosti*, god. 9 br.1. Zagreb: Univerzitet VERN. Preuzeto sa: <https://hrcak.srce.hr/203837>
- Ribarević, L. (2004). *Montesquieu: O duhu zakona*. U: Politička misao: časopis za politologiju, Vol. 41 No. 4. Zagreb: Fakultet političkih nauka. Preuzeto sa: <https://hrcak.srce.hr/21835>
- Smerdel, B. & Sokol, S. (2006). *Ustavno pravo*. Zagreb: Pravni fakultet.
- Sokol, S. (1971). *Ustavne značajke suvremenog francuskog političko sustava*. U: Politička misao Vol.8, No.4. Zagreb: Fakultet političkih nauka. Preuzeto sa: https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=170487
- Stojčević, D. (1981). *Rimsko privatno pravo*. Beograd: Savremena administracija.

- Šola, I. & Đukić, M. (2014). *Večernji list i jutarnji list, analiza medijskog praćenja inicijative "u ime obitelji": Zašto je David pobijedio golijata*. U: Crkva u svijetu, vol.49, No.2. Osijek: Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu. Preuzeto sa: https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=186336
- Štavljanin, D. D. (2012). *Demokratija i mediji u eri globalizacije (doktorska disertacija)*. Beograd: Fakultet političkih nauka. Preuzeto sa: <http://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/handle/123456789/3083/Disertacija.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Tolbert, C.J. (2006). *Representation and direct democracy in the United States*. Representation, Vol. 42, No. 1. London: McDougall Trust. Preuzeto sa: <https://www.researchgate.net/publication/43438936>
- Trnka, K. (2006). *Ustavno pravo*. Sarajevo: Fakultet za javnu upravu.
- Vukelić, J. (2009). *Neposredno učešće građana u donošenju odluka na lokalnom nivou vlasti u Srbiji*. Beograd: Institut za sociološka istraživanja. Filozofski fakultet.